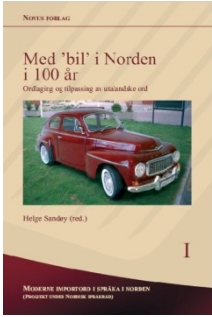

Moderne importord i språka i Norden

Titel:	Da danskerne lærte bilen at kende <i>Et causeri om hjemlige og fremmede ord i fortid og nutid</i>	
Forfatter:	Inge Lise Pedersen	
Kilde:	Moderne importord i språka i Norden I. Med 'bil' i Norden i 100 år. Ordlaging og tilpassing av utalandske ord, 2003, s. 9-14	
URL:	http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/min/issue/archive	

© Novus forlag 2003

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Da danskerne lærte bilen at kende

Et causeri om hjemlige og fremmede ord i fortid og nutid

Inge Lise Pedersen

København

Hvad sig anbelanger Stiilen, da har jeg beflittet mig paa en reen Danske, og sielden indførdt fremmede Ord, naar jeg har kunnet finde forstaaelige Danske, undtagen her udi Fortalen. Vel er sandt, at man kand exprimere sig udi de fleeste Materier uden at forskrive fremmede Gloser fra andre Steder; Men endeel fremmede Ord ere ligesom naturaliserede her udi Landet, saa at man nu omstunder hart ad ikke kand undvære dem, uden at man vil kalde nogle gamle Ord fra Landflygtighed igien, som have været meere end 100 Aar af Moden, og derudover ere blevene gandske u-forstaaelige.

Sådan udtrykte en kendt bergenser sig om dagens emne for næsten 300 år siden ved indledningen til sit forfatterskab (Ludvig Holberg: Anhang 1713). Og i 1726 skrev han: ”vort Sprog er ikke med de rigeste, saa vi nødes ofte til at laane fremmede Ord. Men det vil intet sige: alle andre Sprog laane ogsaa det ene af det andet”.

Det var ikke alle Holbergs samtidige der var enige med ham i dette standpunkt, men han fastholdt det og skrev i 1744: ”Jeg haver dog u-anseet slige Critiquer stedse continueret med min gamle Skrivemaade, helst saasom jeg af Erfarenhed haver merket, at, ligesom en Nation trænger iblant til en andens Varer, saa trænger ogsaa et Sprog til et andet Sprogs Gloser”.

Fremmedordene, siger han, muliggør fynd, sirlighed og præcision, mens purismer gør det vanskeligt for fremmede at forstå sproget, ”det er en Dyd at efterfølge de gamle Forfædres Sæder, men en Daarlighed at ville tale ligesom Kong Dans Olde-Moder”.

For Holberg er engelsk et idealsprog med alle de udtryksmuligheder det har, netop fordi det har lånt så mange ord fra andre sprog. Han hævder dog ikke at ville gå ind i datidens diskussion om sprogavl kontra import, men vil ”gaae en Middel-Vei imellem Sprog-Blandere og utidige Purister” (Epistel 415).

Holberg-citaterne illustrerer tydeligt at der til mange tider har været forskellige meninger om, hvor mange og hvilke importord der er nødvendige – eller i hvert fald ganske nyttige – hvis man skal udtrykke sig klart og nuanceret og stilistisk adækvat i mange forskellige genrer.

En ting står klart: Levende sprog behøver nye ord

Vi behøver nye ord når helt nye fænomener introduceres, hvad enten det er nye ting, nye politiske samfundsindretninger, eller nye tanker og forestillinger. Men vi behøver også nye ord når vi skal udtrykke noget velkendt på en ny og derfor mere udtryksfuld måde.

En del af de nye betegnelser skaber vi ubesværet ved egen kraft og med egne midler. Når vi får en ny pæreformet genstand i hånden som kan give lys når den skrues i en fat-

ning og den elektriske strøm sluttes til, hvad er så mere nærliggende end at kalde den *en elektrisk pære*. I dansk forkortes betegnelsen hurtigt til en pære slet og ret. Det er ganske uproblematisk, for konteksten viser jo klart at den ikke er til at sætte tænderne i (mens man på norsk fastholder betegnelsen *elektrisk pære*, og på svensk holder sig til det græske ord *lampe*, som vi på dansk kun bruger om hele indretningen, en pære på stativ så at sige). Og dermed har en ny genstand fået et navn, og et kendt ord en ekstra betydning.

Erfaringen viser at det i vid udstrækning går an at give kendte ord nye betydninger. Da strikketeknikken blev kendt i Norden, formentlig i slutningen af middelalderen, skulle den nye teknik hedde noget. Og her møder vi flere strategier. Der er nogle der blot bruger et allerede kendt ord, som så får tillagt en ny ekstra betydning, enten ved import (som låneoversættelsen *knytte*) eller ved egen opfindsomhed (*binde, sy, sticka, måske lænke*), og så er der dem der danner et nyt verbum ved afledning, som det *måske* gælder *prjóna, speda, spöta, pregle* (udtalt *prexel*), og endelig er der dem der importerer det tyske *stricken* fikst og færdigt om det professionelt forarbejdede, så det bliver muligt (også sprogligt) at skelne mellem en hjemmegjort *bindehose* og en købt *strikkstrømpe*.

Det er ikke ret ofte vi skaber et helt nyt ord, så at sige fra grunden, i hvert fald ikke i Danmark. Uden at slå op i ordbøger kan jeg faktisk kun komme på *ilt* og *brint* om oxygen og hydrogen som H.C. Ørsted skabte i 1800-tallet (og som danske kemikere gerne ser afskaffet igen til fordel for de internationale betegnelser). Men så er der andre smutveje til de eftertragtede nye ord. Vi kan danne en afledning til et ord vi allerede har i forvejen, eller endnu enklere: lave en sammensætning, måske endda klare det ved at oversætte det fremmede ord som ofte ledsager den nye ting, for den hed jo noget hvor den kom fra, så en *Nähmaschine* bliver uden problemer til en symaskine og en *washing machine* til en *vaskemaskine* eller *tvättmaskin*. Og har vi først det ord, er det endnu lettere at klare både *vridemaskine* og *opvaskemaskine/diskmaskin*.

Men da vaskemaskinen fik en tørremaskine som fast ledsager i de 1000 små hjem, kaldte man den alligevel ikke en tørremaskine i Danmark, men en *tørretumbler*. Og da *skrivemaskinen* blev afløst af noget mere moderne, blev denne nye maskine kun kaldt en *datamaskine* her i Norge, mens svenskerne valgte det kortere *dator*, og vi danskere overtog den engelske betegnelse *computer*.

Og sådan er danskernes ry. Hvad skrev ikke skandinavisten Christian Richardt i sin skålvise i 1860 ”Og er de lidt magelige svendene der: det kommer af de skyggefulde bøgetræ’r!”. Vi gider ikke have besværet med at skabe vores egne ord, men overtager blot den foreliggende udenlandske betegnelse. Der er dog undtagelser, fx ordet *bil*.

Introduktionen af ordet bil

Med bil i 100 år hedder konferencen, og dermed hentydes til at det er akkurat 100 år siden ordet bil blev introduceret i dansk, og dermed i nordisk.

Hundredårsjubilanten for nu at bruge et godt norsk ord af et vist fremmed tilsnit (på dansk har vi faktisk dannet et hjemligt ord: *fødselar*) er netop af denne type: *bil* dannet af *automobil*. Enkelt og ligefremt, efter samme model som *cykel* af *bicycle*.

Ordet bil blev til i en konkurrence i dagbladet ”Politiken” om et nyt godt ord for det nye fænomen, automobilen. Det blev første gang præsenteret den 14. marts 1902. Journalisten opregner først en lang række forslag bl.a. ekspresvogn, flyvvogn, galopvogn, fartvogn, flugt-

vogn, fremfarer, hurtigkører, hastetøj, piler, selvløber, mekanikvogn, vognværk og køremaskiner, ikke at forglemme sportsvogn, landevejsvogn, torsvogn, skirmirvogn og eliasvogn. De kasseres alle som umulige, i en del tilfælde ligefrem latterlige, skønt:

Vi nægter ikke at der i mange af disse Ord findes dristig og barok Opfindsomhed. Men intet af dem har dog forbløffet os mere end det Ord, vi nu skal nævne, og som var lige ved at vinde vort Hjærte, Ordet *Bil*. Det er genialt fundet paa. Kan man kalde Bicycle for Cykle og en Violoncellist for en Cellist, kan man ogsaa kalde en Automobil for en Bil. Det er et nemt og smidigt Ord. Man danne deraf med Lethed at bile, Biling, Lystbil, Arbejdsbil, Bilfabrik, Billøb, Biler, Bilende, Biledragt etc. etc. i en Uendelighed. Men en enkelt Indvending mælder sig: hvori det nu end kan ligge, virker dette Ord ikke med den umiddelbare, overbevisende Kraft, som Ordet *Tøf* [som var foreslået tidligere i konkurrencen]. Det forstaaes ikke lige straks, Ordet eksisterer endvidere allerede i dansk Sprog i en anden Betydning (Økse), smlgn. Drachmanns Digt *Vaabensmeden*. Naa, denne Hindring var vel ikke uoverstigelig, mange Ord paa Dansk har vidt forskellige Betydninger, der intet har med hinanden at gøre. Men alligevel -. Kort sagt, vi vakler. Vi er bange for, at ordet *Bil* er for nyt og for dristigt. Og efter moden Overvejelse forekommer *Tøf* os stadig det bedste, der er fremkommet. Vi beder vore Læsere selv prøve, hvad der forekommer dem det bedste. Og i Morgen tøffer vi videre. (Politiken 14. marts 1902).

Ordet *bil* præsenteres som det det er: et enkelt og godt ord, med paralleller i andre ord hvor andetleddet er blevet til et selvstændigt ord (*bus* til *omnibus* nævnes dog mærkeligt nok ikke, selv om det iflg. ODS er kendt fra slutningen af 1880'erne).

Ordet er enkelt at bøje, enkelt at danne afledninger til: verbet bile, substantivet biler, bilerinde; de sidste muligheder er dog aldrig blevet udnyttet. Det eneste argument mod det nye ord som journalisten kan opdrive er at det netop ikke er nyt. Det er så at sige optaget i forvejen, om end det iflg. ODS er en udpræget faglig betegnelse.

Hvad er der da i vejen med *bil*? Ja, det forstås ikke lige straks, hævdes det, og det er måske for nyt og for dristigt. Derfor vakler den skrivende mellem *bil* og *tøf*. Det må være derfor man også i avisen så småt tager ordet *tøf* i brug, ikke blot i betegnelsen på konkurrencen, men også i underrubrikken til en reportage fra biludstillingen, hvor ordet *Tøf-Korso* optræder.

Det er både interessant og lærerigt at skribenten kan være så usikker på hvad der er det bedste ord. For den bagkloge eftertid er det jo klart at *bil* er *tøf* ganske overlegent:

- Der er ganske mange paralleller i orddannelsen (og flere skulle vise sig at komme)
- Som lydmalende ord var *tøf* kun godt så længe biler tøffede – det er jo nu længe siden
- Lydmalende ord har en tendens til at virke barnlige, af den indlysende grund at små børn ofte anvender sådanne ord

Men alle disse ting var åbenbart ikke selvindlysende for samtiden. Og *tøf* er da heller ikke mere umuligt som ord end at det er den schweizertyske betegnelse for en motorcykel i formen *Töff*, og med diminutiven *Töffli* som selvfølgelig betyder knallert.

Så hvis *tøf* havde vundet dengang for 100 år siden, ville vi sikkert ikke have fundet det spor komisk eller barnligt, men blot opfattet det som en ganske neutral betegnelse på et firhjulet motorkøretøj. Om det så også var blevet importeret af de andre nordiske lande skal jeg lade være usagt.

Import eller hjemmefabrikation – en falsk modsætning

Ordet bil er et godt eksempel på at den udbredte modstilling af import og hjemmefabrikation er uheldig. For hvilken kategori hører *bil* til? Dette ord er jo netop blevet til i mødet mellem det hjemlige og det fremmede, endda et hybridt fremmedord, fra græsk *auto* 'selv' og latin *mobil* 'bevægelig' og formentlig præsenteret med fransk udtale. Af dette møde opstår så et enkelt, og strukturelt set helt nordisk, ord. Det er et eksempel på den totale integration af noget fremmed.

Mange af de gamle importord er lige så velintegrerede som bil (eller naturaliserede som Holberg sagde), og derfor glemmer vi at de engang var fremmede: bluse, briller, frakke, taske eller gaffel, tallerken, spise – for slet ikke at tale om betegnelsen på mange af de ting vi spiser og drikker: bøf, frikadeller, karbonade, kartofler eller potatis/poteter, tomater, appelsiner og kaffe, te, vin. Vi ville ikke være i stand til at tale om ret meget andet end helt basale fødevarer, hvis vi skulle holde os til hjemlige betegnelser: brød, fisk, grød, kød, vand, æbler, øl.

Men alle disse ord er jo kommet mere gradvis og ikke fra én dominerende kultur, som de amerikanske ord der nu vælter ind over os, vil man sige. Ja, og dog. Vi kan godt finde tidligere perioder hvor nye ord invaderede de nordiske sprog som ledsagere til nye ting og nye tanker.

Der må være sket store ændringer i ordforrådet med agerbrugets indførelse i yngre stenalder (som nu oftere og oftere kaldes neolithicum af arkæologerne). Og senere er det gået slag i slag op gennem historien. Men nye tanker har også krævet sit af sproget. Vi ser da også en stor gruppe nye ord optræde med kristendommens indførelse, mange af dem fra eksotiske sprog (hebraisk, græsk, latin og oldsaksisk), men i dag slidt til så de skarpe kanter i form af for os umulige lydcombinationer er forsvundet (græsk *psalmos* til *salme*), og ordene har levet med i vores egen sproghistorie så *diakonos* er blevet til *degn* samtidig med at embedet skiftede karakter – og da det så var sket, importerede vi *diakon* en gang til, denne gang via tysk og både som hankønsform og i en tysk hunkønsform, *diakonisse*. De fleste af disse oprindelig meget fremmede ord findes i alle de nordiske sprog, i let genkendelige former.

Den næste periode da nogle af de nordiske sprog blev støbt i en ny form, var senmiddelalderen. Denne gang kom den stærkeste indflydelse fra nedertysk/lavtysk, og det er til dato den kraftigste påvirkning de nordiske sprog har været ude for – nutidens stærke engelsk-amerikanske indflydelse medregnet. Det var nemlig ikke blot nye ord man lånte, men også nye måder at danne ord på, som ændrede først og fremmest dansk og svensk i betydelig grad, gjorde sprogene mere plastiske og især bedre egnet til at udtrykke abstrakte tankegange.

Men ændringerne var i begge perioder mere omfattende end som så. Med kristendommen blev også introduceret en ny skriftkultur på et nyt sprog, latin, og i senmiddelalderen blev nye samfundsgrupper læse- og i mindre omfang skrivekyndige, ofte også på den tids internationale sprog, nedertysk. Nedertysk var handels- og håndværkssproget og blev også brugt til diplomer i 1400-tallet da man forlod latin som diplomsprog.

Holdningen til importord og afløsningsord

Hvordan folk reagerede både på dette og på de mange nye ord og de nye måder at danne hjemlige ord på, ved vi ikke. De har nok ikke været lige begejstrede for det nye alle sam-

men, men vi skal op i 1600-tallet før der kommer kommentarer til den fremmede påvirkning, og kun til den romanske. Disse kommentarer skal læses med et sideblik til deres tilblivelsessituation. Når den danske grammatiker Peder Syv fx skriver om det danske sprogs fransoser (med et ordspil der i dag kræver forklaring: fransoser kunne betyde syfilis), så kan man have ham mistænkt for at have overtaget sine tyske samtidiges moraliseren over det tyske sprogs tilstand. I Danmark var der nemlig endnu ikke nogen synderlig fransk indflydelse på sproget på dette tidspunkt, det var der derimod i Tyskland.

Men fra nu af kerer man sig om den gode sprogbrug "le bon usage" og om sprogets renhed. Begge begreber er hentet udefra, fra Frankrig, og det er det franske stilideal der bliver mønstret også i Norden. En mere forfinede stil, hvor den tidligere forkærlighed for bredde, for pleonasmer, ordsprog og folkelige talemåder erstattes af et stilideal med korte sætninger der udtrykker sagen klart og uden overdrivelser af nogen art, og med et mindre og renere ordforråd, fri for partikularismer, dvs. dialektord.

Det med renheden er altså ikke noget vi selv finder på, men som vi importerer fra Frankrig via Tyskland. Men hvad vil det egentlig sige at sproget er rent? Ja, på fransk grund var det et praktisk retorisk begreb der havde til formål at sikre at ingen blev forfordelt på grund af en uforståelig udtryksform, men på germansk grund blev det til et abstrakt, filologisk princip. Det rene sprog kom i germansk sammenhæng til at betyde sprog uden fremmed indflydelse, morsomt nok forsynet med en fremmed betegnelse, purisme.

I Tyskland var det især den romanske indflydelse man bekæmpede, og de romanske ord blev i vid udstrækning erstattet af nydannelser. Sådan begyndte det som sagt også i Norden, blot med den lille finesse at mange af nydannelserne svarer ganske til de tyske, og når man på dansk begynder at skrive afstand, trosbekendelse, lidenskab og retskrivning i stedet for distance, confession, passion og orthografi, eller finfølelse, randbemærkning og skønånd for delikatesse, glosse og bel esprit, er det i praksis umuligt at vide om det er egentlige danske nydannelser, eller det er ordret oversættelse af tyske sprogrenseres nydannelser, som Philip Zesens Abstand, Glaubensbekenntnis, Leidenschaft, Rechtschreibung eller Campos Feingefühl, Randbemærkning og Schöngest.

Omkring 1800 ændredes billedet, specielt i Danmark-Norge. Fra nu af var det især de tyske ord og dannelser der blev bekæmpet, og der var unægtelig noget at tage fat på – langt mere end i kampen mod den amerikanske påvirkning i dag, og denne kamp holdt sig længe specielt med kampen mod an-, be-, het-, -else-ordene i nynorsk.

Ingen af purismeperioderne har ført til at vi er ophørt med at importere fremmede ord til Norden. Sproghistorien har også siden budt på en lind strøm af nye fremmede ord, mange for længst glemt igen (for vi overser let i forskrækkelsen over antallet af nye fremmede ord, at mange af dem kun har kort levetid), men fra tid til anden har man været meget kritisk over for disse importvarer, og agiteret for at vi skulle være selvforsynende, også med ord.

Og nu er vi så midt i en ny periode med omfattende ordimport, denne gang især fra amerikansk engelsk, og vi kan igen notere at holdningerne varierer – meget! Formentlig endnu mere end sprogbrugen.

Som det nok allerede er fremgået, er jeg blandt dem der hurtigt får nok af purismen, som af alle andre renhedsideologier. Og som synes det er fint at både historie og demografi kan spores i det danske ordforråd, at man kan finde ord som *birkes* (fra hebraisk *berakot* velsignelse (egtl. om sabbatsbrødet bestrøet med valmuefrø, jf. svensk *bergis-*

bröd, men på dansk også om valmuefrø) og *bolisch* (fra jiddisch, om en slags wienerbrød), der fortæller om jødiske bagere i København der åbenbart har været populære, eller om dansk og svensk *dolme* (fra tyrkisk, jf. græsk *dolmados*) efter sigende bragt til Norden af Karl XII's soldater fra Balkan.

Indflydelsen fra latin i middelalderen, fra nedertysk i 1400-tallet, fra højtysk i 1500- og 1600-tallet og fra fransk i 1700-tallet har europæiseret de nordiske sprog, og den nuværende engelskindflydelse fortsætter dette spor med en internationalisering som i mange tilfælde øger antallet af græske og latinske ord, da sådanne findes i rigt mål i engelsk, som jo har importeret ord som vel intet andet sprog.

Verdens for tiden stærkeste sprog er altså samtidig et af de sprog der har allerflest importerede ord. Så med en let omskrivning af et kendt Luther-citat: Lån tappert!

Det nordiske sprogsamarbejde omfatter samarbejde om terminologi, der er en særlig bevilling til leksikografisk arbejde inden for de "små" sprog i Norden, og orddannelse på hjemlig grund var temaet for det nordiske sprog møde i 1984 (jf. *Sprog i Norden* 1985). Området har ikke været upåagtet, og vi ved en god del om både importord og afløsningsord i Norden, men det er ikke så enkelt at sammenligne den viden vi har fra de forskellige sprogområder, og vi ved ikke så meget om hvordan den almindelige sprogbruger forholder sig til fremmede ord eller afløsningsord, endsige til de forskellige tilpasningsstrategier. I det igangværende projekt om moderne importord i sprogene i Norden skabes der megen ny viden om disse spørgsmål. De første resultater fra projektet bliver fremlagt på konferencen, så vi i løbet af disse to dage får mulighed for at blive klogere på hvad der rent faktisk foregår, og mere bevidste om hvad det er der er på spil – måske bliver der endda indimellem skubbet lidt til vores urokkelige meninger om nyt og gammelt, hjemligt og fremmed, og det enes fortrin frem for det andet.

Og det er i grunden vel ikke så galt. Velkommen til!